

En modell för sex- och samlevnadskurser för skolpersonal

En rapport om Tynningökurserna

Lars Cernerud

Kersti Stenström

Margareta Karlsson

Per Tillgren

I Stockholms län har man sedan 1979 genomfört en serie sex- och samlevnadskurser för skolpersonal, de sk Tynningökurserna. Sammanlagt 18 tre-dagarskurser har genomförts för 358 personer, hälften lärare, hälften elevpersonal. En utvärdering visade att kurserna fått ett mycket positivt mottagande. Värdet synes framför allt ha legat på det personliga planet så att den enskilde läraren fått bättre förutsättningar att undervisa i sex och samlevnad.

Den följande artikeln skildrar kursernas uppläggning. Avslutningsvis redovisas olika aktuella förslag som siktar till en ytterligare utveckling och förbättring av dessa kurser.

Lars Cernerud är skolöverläkare i Stockholms kommun. Margareta Karlsson, fil kand, arbetar bla som studiesekreterare vid RFSU. Kersti Stenström är psykolog och verksam vid Stockholms skolförvaltning. Per Tillgren är socionom och sekreterare vid hälsovårdsavdelningen inom hälso- och sjukvårdsnämndens centrala förvaltning i Stockholms läns landsting.

Bakgrund

I samband med den nya abortlagen 1975 inleddes ett upplysningsarbete med syfte att förebygga abort. Socialstyrelsens nämnd för hälsouppllysning fick ansvaret för denna verksamhet.

Tre regionala försök initierades. På Gotland utvecklades en metod för abortförebyggande upplysning. I Stockholms län, Haninge kommun, pågick ett

modellarbete för att få erfarenheter från en mindre storstadskommun. I Västerbottens län var inriktningen att se hur ett glesbygdslän kan driva ett abortförebyggande projekt.

Projektet i Haninge kommun kunde genomföras 1975 i samarbete med länskommittén för hälsouppllysning i Stockholms län. Syftet med pilotstudien var att försöka finna en principmodell som skulle kunna vara möjlig att överföra till länets övriga kommuner.

Erfarenheterna från projektet kom att ligga till grund för det länsprogram på området sex och samlevnad som länskommittén för hälsouppllysning fastställde 1976.

Länsprogrammet skulle genomföras i länets samtliga kommuner och fick följande inriktning:

- utbildning för att ge ökad insikt i sex och samlevnadsfrågor för personal som i sitt arbete kommer i kontakt med ungdomar
- ökad faktainformation på olika preventivmedel/metoder
- inrättande av mer tillgänglig preventivmedelsrådgivning framför allt för ungdom

Efter två års verksamhet och då projektet genomfördes i nära hälften av länets kommuner gjordes en första utvärdering. Syftet med utvärderingen var bla att få vägledning för fortsatta insatser på sex och samlevnadsområdet. I utvärderingen förordade man att länsprogrammet i framtiden skulle inriktas i första hand på skolpersonal inom högstadiet. Denna inriktning var naturlig då denna yrkesgrupp dagligen möter ungdomar i sitt arbete.

Skolan är nämligen den enda plats där man bedriver obligatorisk samlevnadsundervisning

Skolan är nämligen den enda plats där man bedriver obligatorisk samlevnadsundervisning. Eftersom skolan kan nå samtliga barn och ungdomar och påverkar deras kunskaper, attityder och värderingar är utformningen av skolans samlevnadsundervisning av stor betydelse. Utvecklingen av synen på denna undervisning under 1900-talet är mycket intressant.

Skolan och samlevnadsundervisningen

Karolina Widerström (1856–1949) var Sveriges första kvinnliga läkare. Hon gjorde pionjärinsatser inom mödravården, för kvinnors utbildning och var en förkämpe för kvinnlig rösträtt. Hon var skolläkare i Stockholm mellan åren 1904 och 1918, varvid hon undervisade i sexualkunskap i avgångsklasser i Stockholms folkskolor. Vidare författade hon en bok "Uppfostran och sexualhygien" som i praktiken kom att fungera som den första handledningen i sexualkunskap i skolan. Vid den tiden präglades i övrigt debatten om sexualundervisning av behovet att skydda flickor från graviditet genom att förmå till avhållsamhet och när det gällde pojkarna att inte "väcka den björn som sover".

Doktor Widerströms insatser i början av seklet framstår mot denna bakgrund som helt fantastiska. Behovet att komma tillrätta med det ökande problemet med könssjukdomar gjorde att vissa förslag till sexualundervisning ändå väcktes under 1920-talet. Skolöverstyrelsen avstyrkte sexualundervisning i skolan till följd av rädsla för föräldraopinionen i yttranden över ett betänkande från civildepartementet 1925 och en riksdagsmotion 1929.

Medicinalstyrelsen och skolöverstyrelsen avgav år 1935 ett gemensamt betänkande med förslag till undervisnings- och upplysningsverksamhet om de sexuella frågorna i skolan. Detta betänkande resulterade i Sveriges första lärarhandledning i sexualfrågor, publicerad 1945 efter häftiga debatter, blanda sk preventivmedelsdebatten 1938 i Riksdagen. Grundtanken i denna handledning är att "sexuell

avhållsamhet under uppväxtåren är den enda riktiga vägen". Varje skolstyrelse hade de facto rätt att förbjuda sexualundervisning i skolan ända fram till 1954. Därefter var således sexualundervisningen obligatorisk i skolan.

Lärarhandledningen från 1956 hade samma inriktning och mål som den från 1945. Man framhöll de anatomiska och fysiologiska funktionernas tyngd och förlade undervisning till i huvudsak naturkunskapen. Det bör observeras att Sverige i dessa frågor låg långt före de flesta andra länder.

Regeringen tillsatte 1964 "Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet" (USSU). Utredningen arbetade metodiskt och noggrant. 1969 presenterades ett delbetänkande "Om sexuallivet i Sverige" som förmodligen är världens första sexualantropologiska studie med mer säkra siffror. Bortfallet i undersökningen var 6%, att jämföra med Hite-rapportens 97%! Utredningen lade fram sitt betänkande 1974. Efter en remissomgång med i huvudsak positiva omdömen kunde skolstyrelsen publicera sin handledning i samlevnadsundervisning 1977.

Denna handledning är ett unikt dokument, särskilt i ett internationellt perspektiv. Den betonar nyckelorden *ansvar*, *hänsyn*, *omsorg*. Undervisningen skall ske ämnesövergripande. Vidare skall eleverna genom samlevnadsundervisningen:

- skaffa sig kunskaper om anatomi, psykologi, etik och sociala sammanhang för att få bättre förutsättningar att förverkliga en samlevnad präglad av ansvar, hänsyn och omsorg om medmänniskan och därigenom få uppleva sexuallivet som en källa till glädje och lycka i gemenskap med en annan människa.
- skaffa sig kunskap om livsåskådningar och om värderingar inom sexual- och samlevnadsområdet för att kunna acceptera grundläggande (gemensamma) värderingar, som enligt läroplanen skall framhållas och främjas, och för att kunna ta ställning till skiljaktiga värderingar, som enligt

Varje skolstyrelse hade rätt att förbjuda sexualundervisning i skolan ända fram till 1954.

läroplanen skall behandlas sakligt och allsidigt.

- förvärva insikt om att sexualiteten är en integrerad del av människans liv, och att den har ett starkt samband med personlighetsutveckling, gemenskapsrelationer och samhällsstruktur.
- förvärva insikt om sexualitetens komplexa natur och därigenom få möjlighet till personligt ställningstagande i samlevnadsfrågor.

Den nu gällande läroplanen för grundskolan (Lgr 80) ger goda förutsättningar för en samlevnadsundervisning i handledningens anda. I läroplanen betonar man behovet av arbetsplan för ämnesövergripande moment, tex samlevnadsundervisningen. Vidare öppnar man möjligheter att anpassa arbetssätt till lokala behov och förutsättningar. Samlevnadsundervisningen kan både bedrivas ämnesövergripande inom tex religion, samhällskunskap, historia, biologi, musik, bild osv, och i form av temastudier och fritt valt arbete.

Skolöverstyrelsens handlingsprogram för hälsofostran i skolan publicerades hösten 1981. Utgångspunkten är ett citat ur Lgr 80: "Omtanke om elevens hälsa skall prägla skolans arbete och miljö". Genom att arbeta tillsammans med elever och föräldrar vill man samordna insatser som syftar till att vidmakthålla och förbättra en god hälsa. Detta sker framför allt genom att integrera alkohol-, narkotika- och tobaksfrågor, kost- och motionsfrågor, samlevnadsundervisning och ergonomiska aspekter i den reguljära undervisningen. Att på detta sätt lyfta fram hälsofrågorna i skolans arbete innebär naturligtvis ett utmärkt stöd för samlevnadsundervisningen.

Trots att det finns förutsättningar för god samlevnadsundervisning i skolan finns belägg för att den inte fungerar så tillfredsställande. Inom 1980 års abortkommitté har man kartlagt skolans samlevnadsundervisning. Resultatet redovisas i ett delbetänkande, Lära leva tillsammans, där det konstateras att

.....
Trots goda förutsättningar finns belägg för att samlevnadsundervisningen i skolan inte fungerar tillfredsställande.
.....

.....
En stor grupp tonåringar har i många undersökningar sagt sig inte ha en vuxen att tala samlevnadsfrågor med.
.....

- SÖ:s handledning i samlevnadsundervisning inte är så känd som den borde vara. Endast 5–10 % av lärarna har överhuvud taget sett handledningen.
- De som vill tillämpa handledningens innehåll stöter dock på stora problem i genomförandet i skolan, särskilt när det gäller samverkan över ämnesgränserna.
- Eleverna efterlyser moment där diskussioner om känslor, relationer och etiska aspekter ingår.
- Stora brister finns i samlevnadsundervisningens ställning i lärarutbildning och lärarfortbildning.

Behovet av lärarfortbildning gjorde att det sk FALK-SU-projektet (fortbildning–alkohol–samlevnad) växte fram vid slutet av 1970-talet. Fortbildningsavdelningen vid Länskolnämnden i Umeå kom att driva projektet som i stor utsträckning arbetade med attityder, normer och värderingar hos lärarna. Tyvärr drabbades projektet av besvärande avbrott, bl a på grund av att projektet ursprungligen drevs under ferietid. När äntligen projektet kom igång kom de ändrade bestämmelserna om lärarfortbildning den 1 juli 1982 och verksamheten bromsades ånyo. De lokala skolorna skall nu själva prioritera fortbildningsbehovet vilket innebär att samlevnadsfrågorna får konkurrera med andra viktiga ämnen, tex datakunskap.

Behovet av fortbildning för skolpersonal i samlevnadsfrågor framstår allt mer tydligt i det dagliga arbetet med ungdomar i skolan. Eleverna söker vuxna att tala med om relationer och funderingar kring den egna sexualiteten. Kraven på hela skolans personal att kunna förmedla och förstå känslor kring samlevnad ökar. En stor grupp tonåringar har i några undersökningar sagt sig inte ha en enda vuxen att tala samlevnadsfrågor med. Skolan skulle alltså här ha missat ett viktigt område, liksom föräldrar och andra vuxna i tonåringarnas omgivning. I allmänhet är det inte bristande faktakunskaper som gör att vuxna undviker ämnet. Ofta är det den egna

osäkerheten och dåliga självkännedom som gör att man undviker frågorna eller gömmer sig bakom en mask av säkerhet och hurtighet. Det är i detta perspektiv man bör se förslaget till inriktning av sex- och samlevnadsprojektet för skolpersonal inom högstadiet i Stockholms skolor.

Uppläggnings och genomförande

Stockholms kommun med drygt 600 000 invånare och med skiftande social struktur blev den kommun där den nya inriktningen skulle komma att tillämpas.

Samarbete inleddes mellan hälsoavdelningen vid Stockholms läns landsting, hälso- och sjukvårdsförvaltningen och skolhälsovården vid Stockholms skolförvaltning. För genomförandet av projektet tillsattes en ledningsgrupp. Skolöverläkaren i Stockholm, projektledaren från hälso- och sjukvårdsförvaltningen och en externt anlitad kursledare ingick i denna grupp. För att få en bredare förankring av projektet tillsattes också en referensgrupp med företrädare för olika personalkategorier och intressegrupper inom skolans verksamhetsområde.

I november 1979 genomfördes den första pilotkursen. Därefter har 18 tre-dagarskurser hållits för 358 personer fram till maj 1982 då projektet avslutades. Sammanlagt har 51 rektorsområden från högsta- och grundskolor i Stockholm deltagit. Ungefär hälften av kursdeltagarna har varit lärare och hälften elevvårdspersonal.

Kurserna kom att kallas "Tynningökurser" eftersom 14 av de 18 kurserna förlades på Ljunbergsgården på Tynningö i Stockholms skärgård. I allmänhet har mellan 3–4 kurser genomförts per termin. På varje kurs har 7–8 deltagare från vardera 3 rektorsområden deltagit, dvs ca 21–24 deltagare per kurs.

Valet av kursgård har haft stor betydelse för genomförande av kursprojektet. En kursgård måste erbjuda en miljö där deltagarna kan få arbetsro utan störande distraktioner som det gärna blir på större mer konventionella kursanläggningar. Ämnets speciella karaktär – frågor kring sexualitet och samlevnad har för de flesta av oss en djup innebörd och rör vid sidor där vi är som mest känsliga – får inte

missbrukas eller hanteras ovarligt. Föreläsarnas engagemang och solidaritet och kursgårdens miljö och personalens positiva tillmötesgående, erbjöd en ram inom vilken det gavs goda möjligheter till ett rikt kunskaps- och erfarenhetsutbyte.

Innehåll

Vi kom att se kurserna som en kombination kurs/konferens. Skolans situation idag erbjuder inte personalen många tillfällen att sitta ner och i lugn och ro diskutera igenom ett problem. Därför satte vi in två avsnitt i programmet där lärare och elevvårdspersonal från samma rektorsområde fick tillfälle att diskutera igenom hur samlevnadsundervisningen fungerar/borde fungera på den egna skolan.

Ett sådant avsnitt inledde kursprogrammet på i stort sett alla kurserna. Rektorsområdesgrupperna arbetade var för sig under den första förmiddagen utifrån följande frågeställningar:

1. Vilka frågor inom sex- och samlevnadsområdet ställer ungdomarna i vår skola? Om de inte ställer frågorna högt – vilka frågor uppfattar vi ändå finns som de önskar få svar på eller resonera omkring?
2. Hur besvarar och möter vi dessa frågor? Var har vi vuxna problem i besvarandet? – Brist på kunskaper, för stora klasser, sexprovokationer, egna personliga svårigheter att ta upp sex- och samlevnadsfrågorna?

På kursens tredje och sista dag anknöts detta grupparbete med att gruppen gjorde en framtidsplanering på en så realistisk ambitionsnivå som möjligt.

Resten av kursen ägnades åt föreläsningar med grupparbete och gruppdiskussioner kopplade till dessa. Valet av ämnen har påverkats av kursdeltagarna önskemål. I vissa fall har föreläsningar strukits av praktiska skäl men i stort sett har föreläsningarna genomförts i samma form på det stora flertalet kurser. Föreläsarna har varit engagerade i projektet och solidariskt deltagit – många på de allra flesta kurserna.

Preventivmedelsrådgivning för ungdomar och frågor kring abort har behandlats på samtliga kurser. Föreläsarna har varit barnmorskor och kuratorer med lång erfarenhet av arbete med ungdomar.

Här har dels faktaluckor hos skolfolk reparerats dels har tillfällen givits till intensiva etiska diskussioner kring frågor som: Är det rätt att ge en 13-åring p-piller? Är det rätt att inte kontakta föräldrarna när man får veta om en 13-årig elevs sexuella erfarenheter? Hur ser elevvårdspersonalens tystnadsplikt ut?

”Ungdomslitteratur inom sex- och samlevnadsområdet” har också varit ett för alla kurser gemensamt ämne. Under en kväll på programmet gavs rika exempel på högläsningslitteratur och annan litteratur där vuxna kunde finna många uppslagsändar till samtal med ungdomar. Självklart hade svensk-lärarna stor nytta av den här punkten – men många andra och inte bara lärare såg användbarheten för att inte säga outhärligheten av skönlitteraturen i samlevnadsundervisningen. Renässans för högläsningsstunder i denna videospäckade tid. Likaså gavs under rubriken ”samlevnad, sexualitet, samhälle” exempel på hur musik och dikt kan användas i undervisningen.

En föreläsning som berört kursdeltagarna på ett mer privat plan har ”Samlevnad under livets olika skeden” varit. Den föreläsningen har också funnits med de flesta kurserna och har hållits av erfarna familjerådgivare. Den har varit en av de mest uppskattade föreläsningarna. Trots frånvaron av någon direkt koppling till skolarbetet har den säkert givit kursdeltagarna impulser att ta upp ”känslor” i undervisningen. Något som eleverna frågar efter och som vuxna har svårt att förmedla.

Våldtäktsproblematik och sexuella avvikelser har också behandlats – dock endast på de sista kurserna. På de första kurserna togs historiska aspekter på samlevnad och sexualitet upp. Föreläsaren tvingades efter ett antal kurser avsäga sig fortsatt engagemang. Föreläsningen kunde aldrig ersättas men andra föreläsare ombads att i sina ämnen ta upp historiska aspekter.

.....

Deltagarna anser att kursen har långsiktiga effekter, främst genom att man påverkas på ett personligt plan.

.....

Bokbord har funnits med litteratur, broschyrer, utredningar osv.Handledningen – ”Samlevnadsundervisning, Skolöverstyrelsen 1977” – har varit en ny bekantskap för förvånansvärt många av skolans folk.

Utvärdering av Tynningökurserna

Under läsåret 1982/83 genomfördes en utvärdering av projektet i sin helhet. Vid utvärderingen gjordes ett urval av 20 skolor. I dessa genomfördes intervjuer med dem som deltagit i sex- och samlevnadskurs. Totalt intervjuades 82 personer.

Avsikten med intervjuerna var att belysa följande frågeställningar: Vilken betydelse har kurserna haft för kursdeltagarna och för skolan när det gäller samtal om och undervisning i sex- och samlevnadsfrågor? Hur ser deltagarna på de långsiktiga effekterna?

Resultaten från intervjuerna visar att kurserna fått ett mycket positivt mottagande. Såväl innehåll som uppläggning har bedömts positivt av majoriteten av de intervjuade skolorna. Deltagarna anser också att kursen har långsiktiga effekter, främst genom att man påverkas på ett personligt plan. Kurserna ger en tryggare och bättre grund för samtal med ungdomar om sex- och samlevnad.

Avvägningen mellan fakta och värderingar anses av de flesta ha varit bra. Samtidigt understryker många hur viktigt det är att kursen ger tillräckliga möjligheter till diskussion i mindre grupper. Av kursinnehållet är det särskilt de diskuterande och personligt värderande föreläsningarna som deltagarna minns som värdefulla. Detta kan ses som ett uttryck för vuxnas behov av att identifiera sig med och konfronteras med andra vuxna i frågor om sex- och samlevnad. Frågor som de flesta tycker är svåra och känsliga att tala om.

På flera ställen under intervjun betonar kursdeltagarna ett stort behov av fortbildning i sex- och samlevnadsfrågor, något som också andra aktuella undersökningar visar.

Utvärderingen visar också att skillnaden är stor mellan skolorna när det gäller sex- och samlevnadsfrågor. Skillnader som åsyftas handlar både om vilken aktualitet ämnet sex- och samlevnad har och vilka erfarenheter man har av att samarbeta inom

.....
Däremot har kurserna inte medfört effekter i form av aktiviteter av olika slag.
.....

detta område. Gemensamt för skolorna är emellertid behov och intresse av fortbildning. En mängd faktorer bidrar till det klimat som råder vid en skola, tex social rekrytering och invandratäthet. Ett uttryck för de skilda klimaten är, vilket kommit fram vid intervjuerna, skolledningens intresse för och attityder till kurserna. I flera skolor har kursdeltagarna betonat hur viktigt det är att skolledningen, som inte deltar, i alla fall ger sitt stöd till att skolans personal deltar i kurserna.

Skolornas skilda förutsättningar för arbete med sex- och samlevnadsfrågor gör att man i framtida projekt inom detta område bör ge ökat utrymme för lokala problem. Man kan också fundera över om riktade insatser kunde vara befogade. Alltså att man koncentrerar resurserna på ett begränsat antal rektorsområden som man från början vet har ett stort behov av fortbildning (tex samarbetsproblem, stor andel invandrarelever, höga abortsiffror).

Slutsatser och diskussion

Främst har kurserna åstadkommit effekter på ett personligt plan. Därigenom har den enskilda läraren fått bättre förutsättningar att undervisa i sex- och samlevnad.

Det är viktigt att betona att även attitydförändringar och ett ändrat förhållningssätt, liksom en positiv inställning till kurserna, kan ge effekter av typen sprida ringar på vattnet: man påverkar andra, man söker vidareutveckling tex vid val av böcker och val av tema i undervisningen kring sex- och samlevnad och man aktualiserar ämnet vid diskussioner om studie- och temadagar.

Däremot har kurserna inte medfört effekter i form av aktiviteter av olika slag. Endast åtta av de tjugo intervjuade skolorna har planerat att träffas och också gjort det. Andra planer som gällt studie- och temadagar har haft ännu svårare att realiseras.

Men om man önskar att processen ska gå snabbare och att spridningen av information ska bli ef-

ektivare, så blir de aktiviteter som kursen ger upphov till viktiga. Ett skäl som talar för det är att personalomsättningen i skolorna är sådan, att efter två år har ca en fjärdedel av kursdeltagarna lämnat den skola, som de tjänstgjorde i vid kurstillfället. Effekterna riskerar alltså att stanna hos enstaka individer, om informationen inte sprids vidare.

En del förslag om hur kursernas effekter kunde förbättras har kommit fram. Förslagen handlar utslutande om det som föregår och det som följer på kurserna.

I flera skolor diskuterades vid intervjun rekryteringen av kursdeltagare mer ingående. Deltagarna menade i samband därmed, att utbytet och effekten av kursen kunde blivit större om man lagt ner mera tid på att diskutera fördelningen av platser. Ämnet sex- och samlevnad borde också ha aktualiserats för kursen.

Den sista kursdagen ägnades åt utvärdering och planering i syfte att förbereda fortsatta aktiviteter. Vid många skolor var deltagarna entusiastiska och hade ambitiösa planer för framtiden. Planer som tenderar att förbli planer, om deltagarna lämnas efter kursen att själva stå för det fortsatta arbetet. Mycket talar för att uppföljning är krävande och att man behöver stöd utifrån. Vid flera skolor uppfattades intervjun vid utvärderingen som mycket positiv och som ett led i en önskvärd uppföljning.

Inför framtida projekt kan man notera att den modell som använts vid kursprogrammet för högstadiepersonal i Stockholm har fungerat bra. Särskilt anmärkningsvärt är kanske det fruktbara samarbetet mellan landsting och kommun. På grundval av utvärderingsresultaten kan dock följande aktivitetsbefrämjande åtgärder föreslås:

- Satsa på rekryteringen. Uppmana blivande kursdeltagare att ägna ett par timmar åt att diskutera vad man vill få ut av kursen. Formulera några frågeställningar kring väsentliga frågor. Diskutera hur gruppen bör vara sammansatt för att ge så stort utbyte som möjligt.
- Låt lokala problem också påverka kursens innehåll, dvs. ta vara på de lokalt formulerade frågeställningarna.
- Förbered kursdeltagarna på att kursen också innebär förpliktelser, tex i form av krav på infor-

- mationsspridning till övriga kollegor och avrapportering en tid efter kursens slut.
- Satsa på uppföljningen. Utse en kontaktperson med uppgift att samla gruppen vid återkommande tillfällen.
 - Se till att skolorna får hjälp med att strukturera det fortsatta arbetet, tex i form av en studiedag, om så önskas.

REFERENSER

1. Rätten till abort. 1965 års abortkommitté. Statens offentliga utredningar, SOU 1971: 58. Justitiedepartementet, Stockholm, 1971.
2. Familjeplanering och abort. Erfarenheter av ny lagstiftning. Betänkande av 1980 års abortkommitté. Statens offentliga utredningar, SOU 1983: 31. Socialdepartementet, 1983.
3. *Hollander, G*: Slutrapport av försöksverksamhet med upplysning i ämnet sexualitet och samlevnad i Hanninge kommun, mars-december 1975. Länskommittén för hälsoupplysning i Stockholms län. Stencil, Stockholm, 1976.
4. *Kihlgren, S*: Sexualitet och samlevnad. Utvärdering av sex- och samlevnadsprogrammet. Länskommittén för hälsoupplysning i Stockholms län. Skriftserie nr 2, Stockholm, 1979.
5. Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet (USSU). Statens offentliga utredningar, SOU 1974: 59. Utbildningsdepartementet, Stockholm, 1974.
6. Lära leva tillsammans. En kartläggning av samlevnadsundervisning i skola och lärarutbildning. DsS 1982: 8. Socialdepartementet. Liber förlag, Stockholm, 1982.
7. Samlevnadsundervisning. Skolöverstyrelsens handledningar. Liber läromedel, Stockholm, 1977.
8. Läroplan för grundskolan (Lgr 80). Mål, riktlinjer, kursplaner, timplaner. Skolöverstyrelsen. Liber utbildningsförlaget, Stockholm, 1980.
9. Hälsofostran i skolan. Skolöverstyrelsens handlingsprogram Dnr S 81: 369. Stockholm, 1981.
10. *Herlitz, C. W*: Skolhygienens historia. Magnus Bergvalls förlag, Stockholm, 1961.
11. *Stenström, K*: Tynningökurserna - en utvärdering av kurser i sex- och samlevnad för högstadijepersonal i Stockholm under tiden november 1979-maj 1982. Länskommittén för hälsoupplysning i Stockholms län. Skriftserie nr 15, Stockholm, 1984.